

Bewaren of weggoeien?

Archiefopslag van Anthon Beeke.
Fotografie: Lidewij Edelkoort

Al jaren wordt gesproken over het ‘redden’ van archieven van ontwerpers. Initiatieven om het nationaal ontwerpgeheugen veilig te stellen zijn ontstaan en gesneuveld. Ondertussen verstrijkt de tijd, ontwerpers worden ouder, bureaus veranderen van eigenaren, nieuwe makers bouwen aan nieuwe oeuvres en collecties. De te maken inhaalslag wordt alleen maar groter, selectie van waardevolle archieven blijft uit, ontsluiting daarvan hoopt op, laat staan dat er zicht is op voldoende capaciteit dit erfgoed op te slaan. Ondanks geld en beleid lijkt de rijstebrijberg alleen maar groter te worden. Hoe orde te scheppen in de chaos? Wat is er aan de hand? Wat is er nodig? En wat willen designers met hun archief?

Tekst: [Miriam Windhausen](#)

Nalatenschappen van creatieve makers zijn een boeiend en ingewikkeld vraagstuk, waar ik me de afgelopen jaren in heb verdiept, vooral vanuit de beeldende kunst maar ook vanuit design en digitale cultuur. Al gaat het om verschillende disciplines, vooral de overlap in vragen en behoeftes is opvallend. Als een vliegende keep schakel ik doorlopend tussen individuele makers en het erfgoedveld en zie ik wensen en worstelingen, pogingen en problemen.

In alle sectoren en disciplines – design, digitale cultuur, beeldende kunst of podiumkunsten – is structureel te weinig aandacht en capaciteit voor de archieven van makers. We hebben in Nederland wel een redelijke infrastructuur voor hun producten, maar niet voor de bijbehorende artistiek-inhoudelijke processen en erfgoed. Wat is de betekenis van deze relatie tussen het 'product' (het zichtbare resultaat van het creatieve proces) en het archief eigenlijk? Een korte uitleg.

WAARDEVOLLE CONTEXT

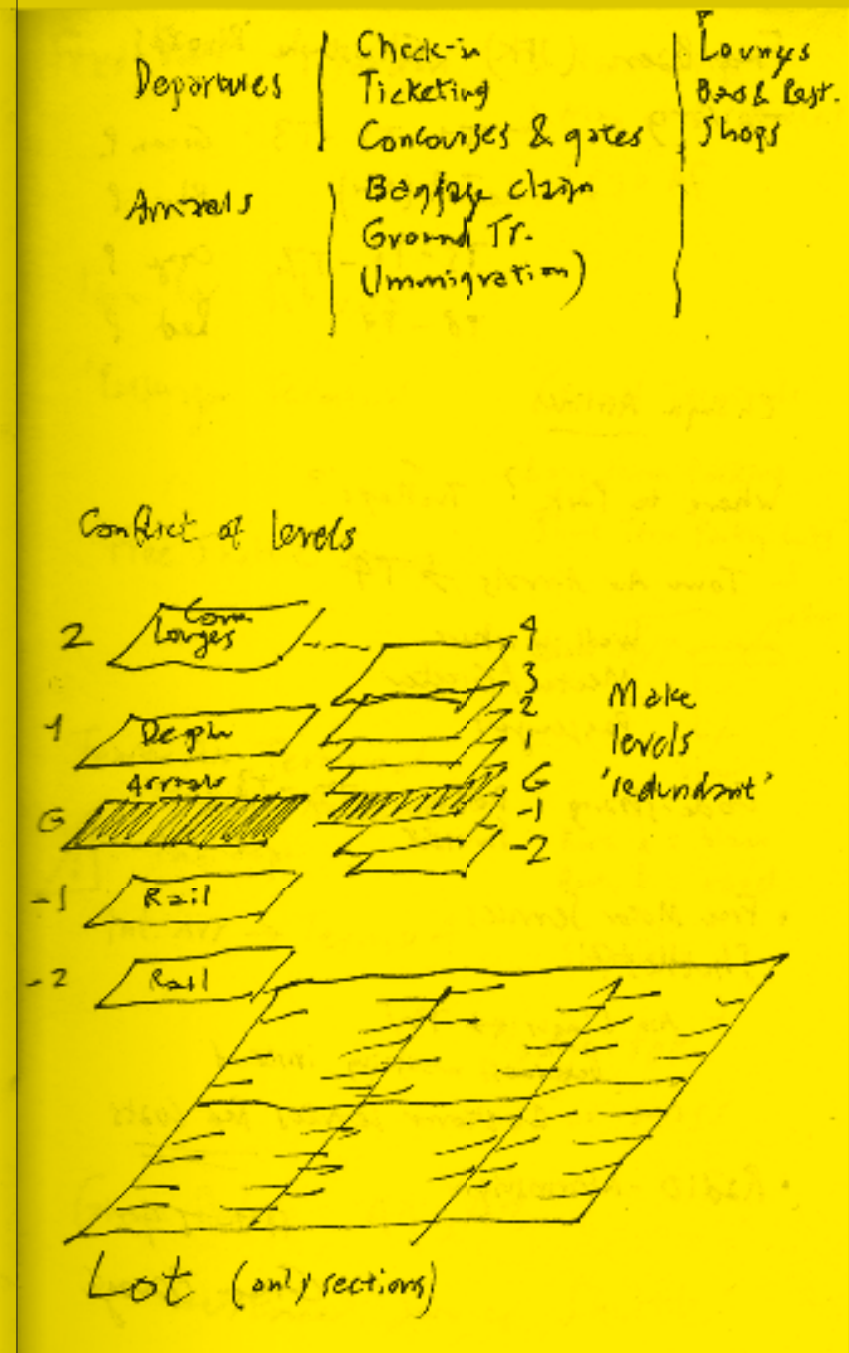
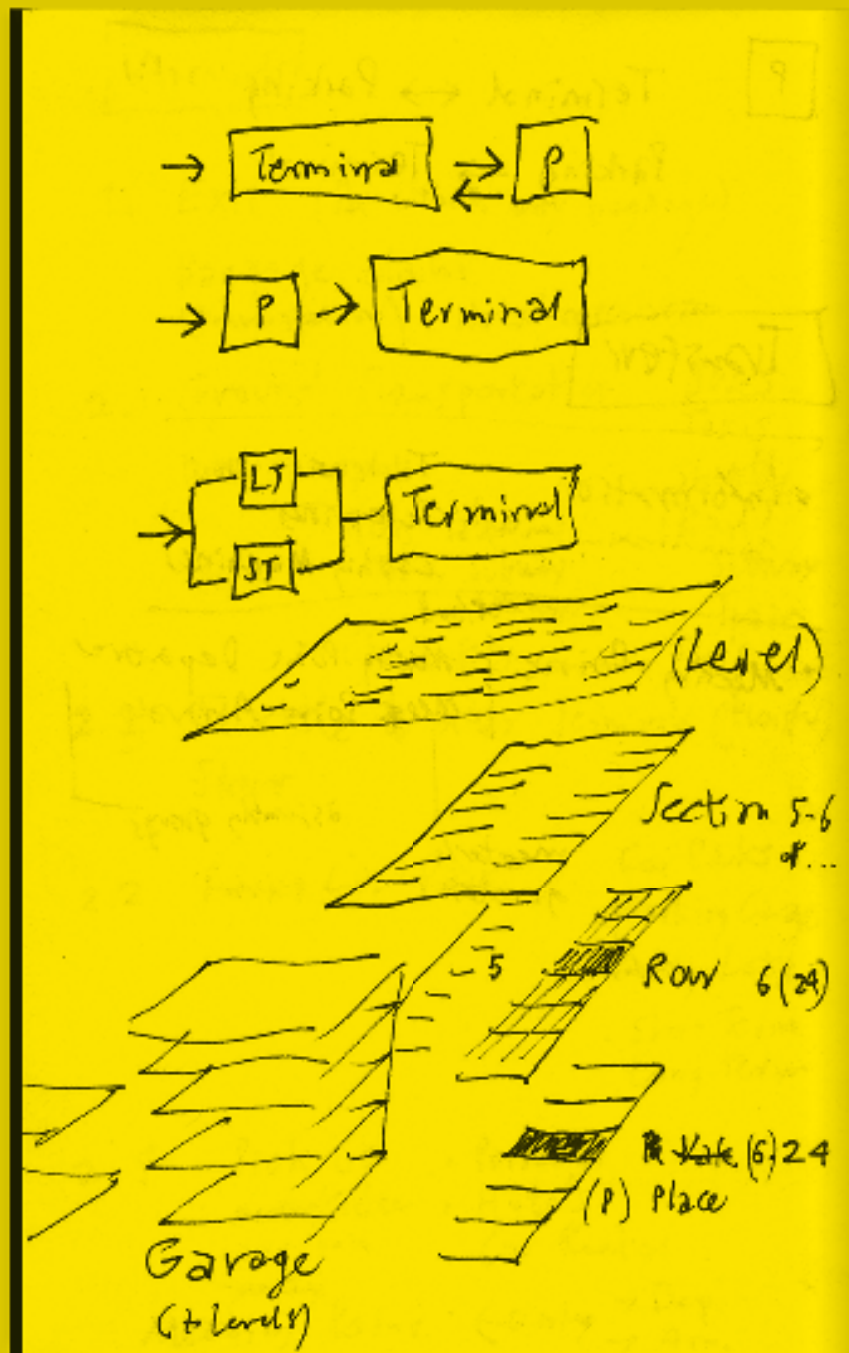
De (meestal) tastbare resultaten van het ontwerpproces vinden hun weg wel naar de markt, de consument, de opdrachtgever en soms naar musea. De kwaliteit en de verschijningsvormen van deze ontwerpen zeggen iets over de cultuur waarin ze zijn ontstaan en zich bewegen. Vanuit het publieke domein ontwikkelt zich interactie in gebruik, reflectie en discours. Zo ontstaat rondom een ontwerp contextuele informatie.

De primaire bron van deze gebruiksinformatie is te vinden in het archief van de maker zelf. Schetsen, correspondentie, prototypes en allerlei inspiratiemateriaal geven direct of indirect inzicht in feiten en overwegingen bij het ontstaansproces. Deze informatie is van onschatbare waarde om bron, product en receptie met elkaar in verband te brengen. Ook bevat het archief van de ene maker informatie en inzicht voor andere makers om op voort te gaan en zich toe te verhouden.

Ten slotte geeft een archief een schat aan informatie over andere activiteiten van de maker: maatschappelijke functies, lidmaatschappen, docentschappen, advieswerk, vriendschappen, samenwerkingsverbanden, reizen en residencies etc.

NOTITIEBOEKJES

Paul Mijksenaar: "Tijdens zakenreizen met hotelverblijf, eenzame diners en lunches onderweg had ik altijd een notitieboekje bij me waarin ik invallen noteerde. Ze gaven me ook iets te doen om verveling bij ellenlange besprekingen te verdrijven."

Schetsen van het idee voor de parkeergarages van de New Yorkse vliegvelden, Paul Mijksenaar

VERBORGEN BESTAAN

Krijgen ontwerpen gedurende de loopbaan van de maker de volle aandacht, het archief bestaat doorgaans levenslang achter de schermen. Meestal komt een archief pas in zicht na het overlijden of afsluiting van de professionele carrière. De omvang kan variëren van enkele tot tientallen meters archief, aangevuld met allerlei twee- en driedimensionale objecten, modellen en prototypes, en digitaal materiaal. Het belang en de culturele waarde van het archief hebben altijd betrekking op het geheel. Archieven worden bij voorkeur niet uit elkaar gehaald en door professionele ogen en handen zorgvuldig geschoond.

Samenvattend: archieven van ontwerpers zijn waardevol, vaak onzichtbaar, zeer divers van omvang en samenstelling, en hebben geen logische eindbestemming. Vaak eindigen ze op zolders, ontoegankelijk en onbruikbaar.

WAT IS ER NODIG?

Als er geen fysieke bestemming is, geen infrastructuur voor archieven van makers in de culturele sector, hoe kan het dan ooit goedkomen? Om hoeveel archiefvormers (de makers die een archief achterlaten) gaat het eigenlijk? Wie is van belang? Hoeveel meters en gigabytes archief laten zij na? En waaruit bestaat dat? Wie ontsluit het en maakt het (digitaal) toegankelijk? En niet onbelangrijk: wat zijn de wensen en behoeftes van al deze makers zelf?

Een kanttekening: er is in Nederland natuurlijk wel een infrastructuur voor particuliere archiefvormers, namelijk de stads- en streekarchieven, regionale historische centra en het is ook niet zo dat er helemaal niets mogelijk is. Maar de bodem is dun, mede omdat het RKD (Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis) dat jarenlang archieven van ontwerpers heeft verworven, zich alleen nog richt op archieven van (enkele) beeldend kunstenaars.

Op de website van het voormalige Nationaal Ontwerp Archief (NOA) staat een overzicht van een groot aantal ontwerparchieven (1996) en een groot aantal ontwerpers (1940), een bonte stoet in tijd, bureaus, bedrijven, individuen, technieken, materialen. De archieven zijn gerubriceerd naar periode, discipline en locatie waar het archief zich bevindt, voor zover bekend, of voor zover ingevoerd. De website is ondergebracht bij Het Nieuwe Instituut maar wordt niet meer onderhouden.

Zonde, want dit overzicht is een startpunt voor actie en daadkracht, en vormt voor data-analisten en probleemoplossende denkers een heerlijke kluif om zich in vast te bijten. Deze lijsten vragen om keuzes, prioriteiten en een helder plan van aanpak. Een deel heet van 'nationaal belang' (606), een ander deel van 'nationaal belang én internationale kwaliteit' (89). Zo'n waarderingsstempel maakt benieuwd naar de gehanteerde methodiek en criteria. Maar nog belangrijker: wie onderneemt actie en gaat in gesprek met de archiefvormers of hun erfgenamen? Waar kun je terecht als je vragen hebt over je archief?

MARIA BLAISSE

Sinds twee jaar ben ik betrokken bij het archief en het werk van Maria Blaisse (1944), dat op de genoemde NOA-lijst van 'nationaal belang' is. Samen met het Netwerk Archieven Design en Digitale Cultuur (NADD), Het Nieuwe Instituut (HNI) en een student van de Reinwardt Academie hebben we het door het NADD ontwikkelde toetsingskader gebruikt om een eerste overzicht te krijgen van haar archief in relatie tot haar oeuvre en netwerk.

Kenmerkend voor makers is dat ze liever vooruitkijken. Ook voor Blaisse is het overdragen en levend houden van haar werk en ideeën minstens zo urgent als de wens haar archief op een goede plek onder te brengen. Als afronding op de pilot met het toetsingskader zijn we bezig juist dat aspect scherp te krijgen en passende bestemmingen in beeld te brengen. Hier heeft de archiefvormer de regie en ben ik gesprekspartner in een proces dat toewerkt naar wat je zou kunnen noemen een 'artistiek testament'. Dat dit maatwerk is moge duidelijk zijn.

WALTER VAN LOTRINGEN

Een andere casus is de nalatenschap van fotograaf, illustrator en internetpionier Walter van Lotringen (1951-2020). Walters oeuvre verbeeldt zowel de maatschappelijke tijdgeest als de ontwikkeling van het illustratievak in de laatste decennia van de vorige eeuw. Zeer onterecht komt hij op de NOA-lijsten niet voor. Walter werd ziek en is in het harnas gestorven, geen tijd om te ordenen of over te dragen, zijn werkkamer en 'computer-atelier' zijn te

Neem een kijkje in het verleden
↳ nationaalontwerparchief.nl

Lees over de pilot en het toetsingskader
↳ bit.ly/3ysqulO

Seaweed Research boek, Studio Nienke Hoogvliet

Lidewij Edelkoort:

“Ik hoop dat mijn archief blijft bestaan als een eenheid van publicaties die samen een beeld geven van de evolutie van een halve eeuw vormgeving en mode. Dit redelijk compacte archief zou op zijn plaats zijn in een museum voor toegepaste kunst, in een nationaal archief of een nog op te zetten Nederlands Creatief Archief. Het is tijd om het recente verleden te ontsluiten en te koesteren.”

Laura Deschl:

“To document the cultural heritage of the design discipline and learn from each other, I could imagine an internationally recognized digital platform that allows designers to submit their work alongside their design process – including research, notes, sketches, and business aspects. A submission-based approach makes it democratic.”

Paul en Ellen Mijksenaar (Stichting Archief Paul Mijksenaar):

“Voor wie vooral afhankelijk is van opbrengsten uit auteursrechten, zoals fotografen, is een toegankelijk en gedocumenteerd archief van levensbelang. Voor de meeste ontwerpers is dat belang minder zeker. Te zijner tijd een eigen ‘Roots’-boekje is vaak het hoogst haalbare. Opname in een erkende collectie zoals de Koninklijke Bibliotheek, Allard Pierson of het Amsterdams Stadsarchief hangt af van strenge criteria. Een selecte groep mag zich verheugen op de belangstelling van biografen of designhistorici. De meerderheid wacht vergetelheid, maar is dat erg? Voor hen is het advies: leg alles digitaal vast, stop de rest in zuurvrije archiefdozen en hoop er samen met alle nabestaanden het beste van!”

Miriam van der Lubbe
(Van Eijk & Van der Lubbe):
“Wat we met ons archief
zouden willen? Het snelste
en eenvoudigste antwoord
zou zijn: weg ermee. Te veel
gedoe om uit te zoeken.”

Wacht even, wat?
↳ bno.nl/archieven

Maarten Dullemeijer
(Autobahn):
“Een archief van een designer
komt het beste tot zijn recht
in de context van zijn tijd –
en in verbinding met andere
archieven. De briefings,
de honderden mailtjes,
presentaties, digitale en
fysieke schetsen, prototypes
en eindproducten; ze krijgen
pas betekenis als je ook te
zien krijgt hoe opdrachtgevers
dachten, hoe het culturele
landschap er bij lag en hoe
andere makers te werk gingen.
Ik zie ons archief als een van
de vele bouwstenen voor een
dynamische omgeving waarin
design wordt ontsloten.
Die omgeving is per definitie
nooit ‘af’, er wordt altijd
verder aan gebouwd.”

Nienke Hoogvliet:
“Ik ben ervan overtuigd dat
(kunst)objecten of producten
meer waarde krijgen wanneer
meer bekend is over het
maakproces. Daarom laat
ik steeds bewuster mijn
onderzoek en proces deel
uitmaken van het eindresultaat.
Ik hoop zo dat grote delen van
mijn archief al direct openbaar
worden en even toegankelijk
zijn (en blijven) als het eind-
werk. Veel van mijn werk
komt in museale collecties
terecht, hopelijk met mijn
archief. Tegelijkertijd wil ik mijn
onderzoeken delen met een
groot publiek, vandaar dat ik
bij mijn projecten vaak boeken
maak die mijn onderzoek
en proces beschrijven en
visualiseren, en die wereldwijd
verkrijgbaar zijn.”

beschouwen als een archeologische site van creativiteit. Zijn weduwe leefde en werkte jarenlang nauw met hem samen en ziet amper een uitweg in de chaos en overvloed. We zijn met diverse mogelijke bestemmingen in gesprek, zoals Stadsarchief Amsterdam, UvA Bijzondere Collecties, Koninklijke Bibliotheek en LIMA. Zij zien het belang en de waarde, maar bij geen van hen past Van Lotringens hybride nalatenschap in het verwervingsbeleid. De voortgang stopt en dat is frustrerend en risicovol. Zouden de betrokken instellingen meer samenwerken vergroot dat de kans op behoud van waardevol erfgoed.

SECTOROVERSTIJGENDE SAMENWERKING

Deze voorbeelden betreffen makers die zich niet in een sectorhokje laten onderbrengen. Zij zijn niet de enigen. Velen werken in meerdere disciplines, tegelijkertijd of achtereenvolgens. Ze werken ook vaak samen met anderen, waardoor sprake kan zijn van gedeeld auteurschap. Alleen al hieruit volgt dat samenwerking en een sectoroverstijgende aanpak van groot belang zijn om orde in de chaos te scheppen.

Het beleid moet sectoroverstijgend zijn, met nauwe samenwerking tussen archiefinstellingen op het gebied van selectie en verwerving. Een digitaal netwerk van archieven in de culturele sector, zowel gericht op individuele makers als op instellingen en publiek, kan als platform dienen voor verbinding en kennisdeling. Met inzet van expertise en ervaring in de archiefsector, crowdsourcing en vrijwilligers, zoals bij velehanden.nl. Het NADD kan in dit grotere verband een stimulerende rol spelen; een even complexe als dankbare opgave, waarbij continuïteit onontbeerlijk is.

Ook belangrijk is te weten hoe makers zelf denken over (hun) archieven. Daarbij zouden concrete informatie en middelen enorm helpen, zodat ze worden gestimuleerd tot eigen regie. Een beroepsorganisatie als de BNO en fondsen zoals het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en het Mondriaan Fonds kunnen hierin ieder hun eigen rol spelen. Het faciliteren en bewaken van deze brede aanpak is de dure – maar dankbare – taak van het ministerie van OCW. ●